

Deventer als bakermat van de Moderne Devotie

Hier is het allemaal begonnen: in en rond de laat-middel-eeuwse Broederenkerk. Neen, natuurlijk niet in het neogotische interieur dat vanaf 1865 werd opgebouwd en dat kan gelden als een gaaf beeld van de katholieke herleving van na het herstel van het bisschoppelijke bestuur in 1853. De Moderne Devotie kreeg haar vorm in de kloosterkerk van minderbroeders franciscanen, die aan de buitenzijde en boven de gewelven van dit gebouw nog duidelijk zichtbaar is.

Dat gebeurde in het Deventer van het eind van de veertiende tot in de zestiende eeuw: de Gouden Eeuw van de Oostelijke Nederlanden (en niet de Gouden, zeventiende eeuw van Holland en Zeeland). Deventer vormde in die tijd een internationaal knooppunt van handel, verkeer en vervoer, een centrum ook voor ambachtelijke en artistieke handvaardigheid. De stad was een vooraanstaand lid van de Hanze. De vijf maal per jaar gehouden grote markten hadden een Europese allure. De Brink herinnert daar nog aan. De economische infrastructuur was hecht en traditioneel. De zeggenschap over de stad was in handen van een vrijwel besloten kring van welvarende families, die een stedelijk patriciaat vormden. Zij waren ook in bestuurlijke zin een elite, die zich een zeer zelfstandige positie schiepten opzichte van de landsheer. Deze laatste, de vorst-bischof van Utrecht, had binnen de stadsmuren als het om het wereldlijk bestuur ging bitter weinig in te brengen.

De stad kende in kerkelijk en sociaal opzicht een hoge bloei. Aan de Grote of Lebuïnuskerk was een kapittel verbonden, er waren twee parochies, vele kloosters (zoals dat van de franciscanen), godsdienstige gilden en gasthuizen.

De kerk fungeerde als grote opdrachtgeefster voor beeldende kunstenaars en hield een rijke muziekcultuur in stand. De Latijnse School, ooit als school van het kapittel begonnen, trok leerlingen van heinde en ver. Over die school heeft Kees Fens, in relatie tot Erasmus, al gesproken.

Kortom: Deventer was in de vroeg-moderne tijd één van de meest prominente steden van de Lage Landen. Juist daarom viert het Thijmgenootschap zijn eeuwfeest mede hier.

Voor een deel was de bloei van het geestelijk leven echter schijn. In de samenleving was veel aandacht voor materieel bezit en voor mooie functies, er was veel veruiterlijking en ritualisme, maar weinig diepgang. Dat werkte ook door in de kerk. Denkt u aan het formalisme, de schijnvertoningen en de onoprechtheid waar Fens over spreekt. Uit kerkelijke kring was dan ook weinig verbetering te verwachten. Veel bisschoppen waren primair politici en landsheer, zoals die van Utrecht. Veel priesters waren slecht opgeleid, hadden weinig interesse in het pastoraat en richtten zich vooral op het opbouwen van een fraaie carrière. Met het celibaat namen sommigen het niet zo nauw. Kloosterlingen hadden wel armoede beloofd maar beschikten niettemin over bezit. Er was veel onverschilligheid in het religieuze leven, er was veel geloof, maar ook veel bijgeloof. In dat klimaat lag een gunstige voedingsbodem voor het ontstaan van tegenbewegingen van leken.

In die tegenbewegingen leefde een fascinatie voor de beschrijving van de eerste christenen. U kent die tekst uit de Handelingen van de Apostelen wel:

- ze waren eensgezind,
- ze bezaten alles gemeenschappelijk,
- ze verkochten hun bezittingen en verdeelden de opbrengst daarvan naar ieders behoefte (hier komt de parabel van de rijke jongeling op de hoek kijken),

- ze bezochten samen de tempel,
- ze aten gemeenschappelijk.

Aan deze tekst ontleenden velen een verlangen naar meer gemeenschap en naar het actief deelnemen aan de liturgie van de kerk. 'Leken' wilden hun passiviteit doorbreken en niet alleen toehoorders en toeschouwers zijn van een klerikale liturgie, maar zelf de getijden bidden en de Schrift te lezen, om zo te komen tot persoonlijke verdieping. Vanuit dat streven ontstonden tal van bewegingen.

De Moderne Devotie, één van die bewegingen, is niet bewust gesticht, maar voortgekomen uit het gedachtegoed van Geert Groote. Groote zocht het innerlijke van de mens en van zichzelf. Hij trok zich terug in een kamertje in het klooster naast de Broederkerk in een verlangen naar verdieping. Door een luikje kon hij meeleven met de liturgie van de minderbroeders in het koor. Met zijn geestverwanten stelde hij zich vragen:

- Hoe beoordeel ik mensen, zaken en toestanden?
- Waar gaat het eigenlijk in mijn leven om?
- Waar streef ik naar?

Of anders:

- Wanneer voel ik mij teleurgesteld en waarom?
- Wat verwacht ik van anderen?
- Waarop zet in mijn zinnen?
- Wat zou ik anders willen zien in maatschappij en kerk?

Geert Groote wist (zoekend naar een verandering van mentaliteit) dat het christendom antwoorden kan en moet geven op dergelijke grote levensvragen. Maar het christendom maakte een vermoeide indruk. Veruiterlijking en formalisme zijn al genoemd. Die traden met name ook op rond het ambt en de sacramenten, en dat zijn zaken die met de Schrift de kern uitmaken van het christelijk leven. De theologie was zeer spitsvondig bezig met thema's die de meeste mensen niet raakten.

Groote wist: het denken is niet met jou begonnen, ook niet met jouw generatie. Hij las en studeerde veel, vooral in teksten uit de christelijke Oudheid. De kerkvader Augustinus was hem heel dierbaar, want die sprak en spreekt mensen over afstanden van eeuwen persoonlijk aan.

De kerk is nodig om het christendom present te stellen. Zoals een orkest nodig is om te musiceren, is de kerk nodig om mensen religieus te laten leven. Maar net als een orkest moet de kerk telkens blijven oefenen om goed voor de dag te komen: de kerk moet zich veranderen en ik moet mij zelf ook bekeren. Uit intellectuele eerlijkheid wilde Groote de kerk niet loslaten. Evenmin wilde hij zich een kerk en een religie naar eigen idee modelleren. Het ging hem erom, traditie en actualiteit in balans te houden. Om dat mogelijk te maken probeerden de Moderne Devoten zich zo eerlijk en volkomen mogelijk te richten op de persoon van Jezus Christus. Zij verlangden naar een persoonlijke omgang met Hem en zijn heiligen.

Het ging hun niet om een wetenschappelijke benadering, niet om een kijken van buitenaf, maar om een zich inleven, om te proberen op om Christus' manier in het leven te staan, om te kijken van binnenuit. Daar ligt de basis voor 'De Navolging', waarover pater Van Dijk geschreven heeft.

Uit de beginperiode spreekt duidelijk het karakter van een lekenbeweging: veel devoten stonden midden in de maatschappij, in gezin en familie, in studie en beroep. Zij woonden en werkten in de IJsselvallei, in Deventer, Zwolle en Kampen, maar ook op het platteland van Salland, Twente, de Graafschap Zutphen en Westfalen, dat nog één groot, ongedeelde cultuurgebied uitmaakte. Sommigen vormden leefgemeenschappen, woongroepen van mannen (broeders) en vrouwen (zusters) van het gemene leven. Gemeen is hier: gemeenschappelijk en ook: zoals gewone mensen in de eigen tijd hun bestaan vorm geven. Rondom de Broederkerk lagen vijf zusterhuizen en twee broederhuizen. Restanten daarvan zijn er nog. De broeders en

zusters vormden geen kloosters (met een bestaande en uitgewerkte regel, een levenslange binding met geloften, een uniform habijt), wel een gemeenschappelijke woning met een gezamenlijke huishoudpot en aandacht voor bezinning, studie en gebed. Ze bedelden niet, maar voorzagen door werk in hun onderhoud. Wat ze niet nodig hadden gaven ze een bestemming voor de armen of de gemeenschap. Soms namen ze na verloop van tijd de regel van de Derde Orde van Franciscus aan en werden zo tertiarissen.

Pas later en geleidelijk zijn uit en naast die gemeenschappen kloosters ontstaan. Voor een deel was dat het gevolg van de wens van sommigen om grotere aandacht te geven aan beschouwend leven, voor een deel ook om een 'thuis-haven' te hebben voor het geval dat kerkelijke autoriteiten bezwaar zouden maken tegen broeder- en zusterhuizen, die geen deel uitmaakten van een erkend kloosterlijk verband. Om diezelfde reden kozen, zoals boven vermeld, sommige huizen een franciscaanse leefregel. Terwijl de zuster- en broederhuizen in de steden stonden, waren de kloosters (vanwege de nodige ruimte en rust) te vinden op het platteland. Stad en land fungeerden complementair ten opzichte van elkaar. Het eerste en voornaamste vrouwenklooster was in Diepenveen bij Deventer, het eerste mannenklooster te Windesheim bij Zwolle.

Overall waren eigen boerderijen, bierbrouwerijen en ateliers voor allerlei ambachten. Heel in het bijzonder ging daarbij de aandacht uit naar het (geschreven) boek. Dat bood niet alleen een bron van inkomsten, maar de zorg voor het geschreven woord paste ook helemaal in de gedachtegang van de devoten, dat de inbreng van ieder mens in de gemeenschap waardevol is. Er waren immers eenvoudige zielen nodig die dierenhuiden konden logen, op een raam spannen, drogen, polijsten, vouwen, bijsnijden, naaien tot katernen en liniëren, zodat perkament beschikbaar kwam. Anderen lieten lompen rotten, stampten deze tot pulp en schepten uit de pulp met een zeef papier. Maar

er waren ook intellectuelen nodig, die bestaande handschriften van overal verzamelden, vergeleken en vertaalden, om zo tot een zo authentiek mogelijke tekst te komen. Ambachtelijke huisgenoten schreven vervolgens de gehele boektekst uit. Soms was dit een taak voor inwonende studenten, die aldus tegelijkertijd vertrouwd raakten met klassieke teksten en iets bijverdienden. Artistieke broeders en zusters (het boekenbedrijf was beslist geen exclusief mannelijke aangelegenheid) brachten in de geschreven tekst versieringen aan: smaakvol maar niet uitbundig. Tenslotte traden de binders aan, die met krachtige handgrepen de boekblokken naaiden en plakten en er een leren band met houten platten en soms met koperen beslag omheen legden. Met een mal drukten ze er een eenvoudige decoratie in. Een keuze uit deze handschriften is te zien in het Stadsarchief en de Athenaeumbibliotheek.

Zo was het 'scriptorium' met de binderij een veelzijdig bedrijf, dat in zijn geheel tot het kloosterlijk handwerk werd gerekend en met de 'librarius' als manager. Hij sloot contracten met opdrachtgevers, coördineerde en controleerde het geleverde werk en beheerde de voorraad perkament en andere schrijfbenodigdheden. De 'librarius' hield een boekhouding bij en maakte jaarlijks de rekening op.

Viel een af te schrijven boek bijzonder in de smaak, dan liet hij een tweede exemplaar produceren, dat hij aan de huisbibliotheek toevoegde. Sommige huizen stapten na de uitvinding van de boekdrukkunst op deze nieuwe techniek over.

'De inbreng van ieder mens in de gemeenschap is waardevol', dat gold ook voor de vele textiele werkvormen die de zusters beoefenden. Ook daar waren routineuze, ambachtelijke en artistieke kwaliteiten vereist. Hetzelfde gold de vorming die de broeders gaven aan studenten van de Latijnse stadsscholen. Meestal gaven de broeders niet zelf les, maar zij verzorgden wel (met hedendaagse woorden) huiswerkbegeleiding en buitenschoolse vorming. Bij dat

laatste was toneelspelen een geliefd hulpmiddel. Voor iedere jongen was een rol beschikbaar: van slaan op de trom tot en met het voordragen van een lange tekst in het Latijn. Toneelspelen leerde de jonge mens om zich in de rol van een ander te verplaatsen, om de wereld om hem heen vanuit een ander perspectief te zien. Daarom was het leerzaam, af en toe van rol te wisselen. Ook hier stond in de gemeenschap het individu met zijn eigen identiteit centraal. Elk mens, zo zeiden de devoten, kan immers de gemeenschap terneerdrukken, maar ook verheffen.

Uitgangspunt voor de devoten was: een mens die innerlijk geordend leeft, werk ordenend naar de samenleving. Zo iemand straalt evenwichtigheid uit. Vanuit een Christelijke levensvisie is het mogelijk de opbouw van ieder individu en van de maatschappij als geheel te bevorderen en zo de verziekte samenleving van binnenuit te genezen. Wat naar overdrijving neigde was voor hen verdacht. De devoten wilden het goede uit het verleden combineren met het nieuwe dat zich in hun tijd aandeed. Van theoretiseren over de samenleving moesten zij niet veel hebben. Wanneer structuren worden veranderd zonder de mentaliteit van de mensen aan te passen, zakken die structuren zo weer in elkaar.

De moderne devoten kwamen niet met een panklaar recept voor het leven van de mens. Ze hanteerden geen gesloten systeem, maar eerder een manier van kijken en ze stimuleerden mensen om, vanuit een persoonlijke verantwoordelijkheid, zelf antwoord te geven op hun diepste levensvragen. Hulpmiddelen in hun toeleeg op meditatie waren onder meer: lectuur, gespreksgroepen en aanleggen van een notitieboekje.

Lectuur kon men individueel of gezamenlijk (bijvoorbeeld door voorlezing tijdens de maaltijd) tot zich nemen. Dat begon met nauwkeurig en kieskeurig lezen: niet *zappen* maar een goed boek helemaal lezen. Daarna kon men proberen zich de gedachtegang van de auteur eigen te

maken ofwel mediteren. Tenslotte kon de meditatie voeren tot gebed. Beperking tot één van deze drie vormen vonden de devoten te eenzijdig. Nietsnutten viel bij hen niet in de smaak.

Bij gespreksgroepen hanteerden de devoten graag het model van wat zij 'collatie' noemden, het (veelal bijbels geïnspireerde) geestelijk gesprek: eerst hield iemand een inleiding, daarna volgde een interview. Alleen een inleiding aanhoren leidt niet tot het verwerken van de stof. Alleen een vraaggesprek meemaken laat mensen in een kringetje ronddraaien.

Tenslotte het notitieboekje: dat noemde men een 'rapiarium'. Daarin noteerde een ieder individueel en naar eigen smaak teksten die een bijzondere indruk hadden gemaakt: een citaat uit een boek, een welwillend woord van een huisgenoot, een zin uit een preek. Dergelijke (korte) teksten kon je later nog eens teruglezen en opnieuw genieten. Het bekendste rapiarium is: 'De Navolging van Christus'.

Hier is het allemaal begonnen: in en rond deze Broederenkerk en in de omliggende huizen van zusters en broeders. Daarom heeft een groep geestdriftige Deventenaren het plan opgevat, op de restanten van één van die huizen (het Heer Florens- of Rijke Fraterhuis in de Pontsteeg) de nog aanwezige crypte in ere te herstellen en daarop een herdenkingsplaats en informatiecentrum te bouwen die blijvend herinnert aan Geert Groote en zijn volgelingen.

Deze ruimte zal niet primair gericht zijn op de actuele wetenschappelijke studie van de devotio moderna, het levendige wetenschappelijke bedrijf aan verschillende faculteiten en universiteiten in vele landen. Het zal daar vooral gaan om hetgeen op de grondslag van de wetenschappelijke benadering kan worden ervaren: de beleving, de binnenkant van de beweging. Daarbij zal ook opnieuw duidelijk worden, dat deze beweging na de eerste bloeiperiode in de veertiende en vijftiende eeuw een verdere doorwerking heeft gekend in vele levensbeschouwelijke milieus

en in grote delen van de wereld. De moderne devotie is immers een prereformatorische beweging, die niet door één van de christelijke denominaties exclusief kan worden geclaimd, al hebben velen dat in het verleden wel geprobeerd. Een dergelijke toe-eigenen zou een te simplistisch beeld van de geschiedenis opleveren. Een voorreformatorische beweging kan niet 'zo maar' worden ingepast in leven en leer van de nu bestaande kerken. Er is bovendien een veel inspirerender benadering mogelijk: de devotio moderna verbindt de christelijke denominaties via hun wortels in de ene, ongedeelde prereformatorische kerk van het Westen.

De Moderne Devotie is van huis uit een lekenbeweging zonder veel structuur en zonder een verplichtend 'lidmaatschap'. Juist daarom heeft deze stroming de wisselvalligheid van de tijden wellicht beter doorstaan dan veel strak gereguleerde instituties, beter ook dan bewegingen die heel nauw op een bepaalde tijdsgeest aansloten. Het gaat om het aanbrengen van ordening, om het bevorderen van echtheid, van authenticiteit en het temperen van het najagen van eigenbelang. Het gaat ook om het gezond maken en houden van de praktijk van geloof en kerk, om het brengen van deze praktijk naar waar het werkelijk op aan komt of, anders gezegd, om trefzekerheid ten opzichte van het gewone. Een vraag is of de moderne devotie in deze tijd nog een bron van inspiratie kan zijn. Samengevat besluiten we met een woord van Geert Groote, met wie het allemaal begonnen is. Het is een tekst die is aangebracht nabij de plaats waar zijn woonhuis stond, een huis om de hoek van de Broederkerk dat hij inrichtte voor de eerste zusters van het gemene leven:

'We moeten altijd dingen doen die binnen ons bereik liggen'.

LITERATUUR

R. van Dijk, T. Hendrikman, *Deventer in het voetspoor van de Moderne Devotie*, Deventer 2004², en de daarin opgegeven verdere literatuur.

Rapiarium, Informatiebulletin van het Geert Grootegenootschap, uitgegeven door het Centrum voor Moderne Devotie, Deventer, nrs. 1 t/m 20 (1985-1994).

Collatie, Halfjaarlijks informatieblad over 'Moderne Devotie', nrs. 1 t/m 14 (1998-2004, wordt voortgezet).

Verwezen moge tevens worden naar: *De Moderne Devotie in Deventer*, lesbrief en excursie, Zwolle 2002.